

شاهنامه از دیدگاه روانشناسی تحلیلی یونگ

نویسنده
اشرف خسروی

۱۳۹۴

سرشناسه	: خسروی، اشرف
عنوان و نام پدیدآور	: شاهنامه از دیدگاه روانشناسی تحلیلی یونگ/ نویسنده: اشرف خسروی
مشخصات نشر	: تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۴
مشخصات ظاهری	: سیزده، ۱۷۷ ص
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۱۲۶۱-۷۵۰-۰
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۱۶۵] - ۱۷۰؛ همچنین به صورت زیرنویس
یادداشت	: نمایه
موضوع	: روان‌شناسی یونگی
موضوع	: فردوسی، ابوالقاسم، ۳۲۹ - ۴۴۱۶ ق. شاهنامه -- نقد و تفسیر
موضوع	: روانکاوی در ادبیات
موضوع	: ادبیات فارسی -- جنبه‌های روان‌شناسی
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۴ ق. -- تاریخ و نقد
رده‌بندی سنگره	: ۱۳۹۴ ش ۱۷۳/خ BF
رده‌بندی دیویی	: ۱۵۰/۱۹۵۴
ماره کتابشناسی ملی	: ۳۹۸۸۰۷۶

شاهنامه از دیدگاه روانشناسی تحلیلی یونگ

نویسنده: اشرف خسروی

چاپ نخست: ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

حروفچینی و آماده‌سازی: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر علمی و فرهنگی کتیبه

حق چاپ محفوظ است.

شرکت انتشارات
علمی و فرهنگی

اداره مرکزی و مرکز پخش: خیابان نلسون ماندلا (آفریقا)، چهارراه حقانی (چهارم خرداد) کوچه کمان، پلاک ۲۵؛ کدپستی: ۱۵۱۸۷۳۶۳۱۳؛ صندوق پستی: ۹۶۴۷ - ۱۵۸۷۵؛ تلفن: ۷۰ ۶۹ ۷۳ ۸۸؛ فکس: ۸۸۷۷۴۵۷۲؛ تلفن: ۲۹-۸۸۶۵۷۲۸؛ تلفکس: ۴۵-۸۸۶۷۷۵۴۴
www.elmifarhanghi.ir info@elmifarhanghi.ir
آدرس اینترنتی:

www.ketabgostar.com info@ketabgostar.com

فروشگاه یک: خیابان انقلاب، روبه‌روی در اصلی دانشگاه تهران؛ تلفن: ۶۶۹۶۳۸۱۵ و ۱۶-۶۶۴۰۰۷۸۶
فروشگاه دو: میدان هفت‌تیر، خیابان کریمخان زند، بین قائم مقام فراهانی و خردمند، پلاک ۱۳؛ تلفن: ۷-۸۸۳۴۳۸۰۶

فروشگاه سه: جمهوری، چهارراه شیخ هادی، نبش رازی، پلاک ۶۹۹

فروشگاه چهار: بزرگراه شهید حقانی، بعد از ایستگاه مترو حقانی، خروجی کتابخانه ملی، کتابخانه ملی (نمایشگاه و فروشگاه دائمی کتاب)

فروشگاه پنج: خیابان کارگر شمالی، روبه‌روی پارک لاله، نبش کوچه ستاره، نمایشگاه و فروشگاه محصولات فرهنگی سازمان تأمین اجتماعی، پلاک ۱

فهرست مطالب

پیشگفتار	نه
درآمد	یازده
فصل اول: کلیات	۱
یادداشت‌ها	۶
فصل دوم: خلاصه نظریه یونگ	۹
یادداشت‌ها	۱۵
فصل سوم: شاهنامه بستر بروز کهن‌الگوها	۱۷
بررسی کهن‌الگوی قهرمان در شاهنامه	۱۸
رستم شاخص‌ترین قهرمان کهن‌الگویی شاهنامه	۲۱
تحلیل روانکاوانه مرگ رستم	۲۶
قهرمان و آزمون در شاهنامه	۳۱
آزمون و سفر	۳۴
یادداشت‌ها	۳۶
بررسی کهن‌الگوی نقاب در شاهنامه	۳۷
گروه اول	۳۹

۴۱.....	گروه دوم
۴۷.....	گروه سوم
۵۰.....	نقاب در شخصیت کیخسرو
۵۳.....	تفاوت نوع بیان در نقاب
۵۴.....	یادداشت‌ها
۵۶.....	بررسی کهن‌الگوی سایه در شاهنامه
۵۸.....	ضحاک نمونه بارز سایه در شاهنامه
۶۶.....	دیو سپید نمونه‌ای دیگر از سایه در شاهنامه
۷۲.....	یادداشت‌ها
۷۴.....	بررسی کهن‌الگوی آنیما در شاهنامه
۷۶.....	سودابه و رها، یگانه‌های دوسویه آنیما
۸۰.....	رودابه، انیمای مثبت
۸۴.....	سودابه، انیمای منفی
۸۷.....	اشاره‌ای به نمونه‌های دیگر
۹۰.....	یادداشت‌ها
۹۱.....	بررسی کهن‌الگوی پیر خرد در شاهنامه
۹۲.....	کیومرث نخستین پیر خرد شاهنامه
۹۵.....	زال نمونه برتر پیر خرد در شاهنامه
۱۰۴.....	یادداشت‌ها
۱۰۴.....	بررسی کهن‌الگوی خود و خودیابی در شاهنامه
۱۰۷.....	کیومرث
۱۰۷.....	هوشنگ
۱۰۹.....	فریدون
۱۱۴.....	کیخسرو
۱۲۰.....	نمونه‌های دیگر
۱۲۲.....	یادداشت‌ها

۱۲۵.....	فصل چهارم: اصل اضداد
۱۲۵.....	دیرینگی، گستردگی و اهمیت اضداد
۱۳۰.....	بررسی اصل اضداد در شاهنامه

یادداشت‌ها..... ۱۳۴

فصل پنجم: یگانه‌های دوسویه در شاهنامه ۱۳۷

فصل ششم: جنبه‌های اجتماعی کهن‌الگوها در شاهنامه ۱۴۱

فصل هفتم: تحلیل رؤیا در شاهنامه ۱۴۷

یادداشت‌ها..... ۱۵۷

فصل هشتم: نتیجه ۱۵۹

منابع ۱۶۵

پیشگفتار

بررسی متون ادبی از دیدگاه روانکاوی از تحقیقات میان‌رشته‌ای است که می‌تواند در رمزشناسی این آثار و درک ژرفای آن‌ها مفید باشد. روانکاوی خود حوزه وسیعی دارد و به شاخه‌های متعدد تقسیم می‌شود؛ یکی از این شاخه‌ها «روانشناسی تحلیلی» یونگ است که منشأ پژوهش‌های فراوانی در آثار ادبی شده است. در نظریه یونگ، ناخودآگاه جمعی و کهن‌الگوهای موجود در آن و موضوعات مربوط به آن‌ها، مانند اضداد و رؤیا، اهمیت ویژه‌ای دارد. این موضوعات را در آثاری که ریشه در ناخودآگاه جمعی دارند به خوبی می‌توان بررسی کرد. شاهنامه بررسی حماسه ملی ایرانیان است و ریشه در ناخودآگاه قومی و ملی آن‌ها دارد. این ویژگی قابلیت مناسبی به آن می‌دهد که از دیدگاه یونگ تحلیل شود.

شاهنامه دارای سه بخش اساطیری، پهلوانی و تاریخی است. هر سه بخش را می‌توان از دیدگاه یونگ تحلیل کرد، ولی این پژوهش محدود به تحلیل دو بخش اسطوره‌ای و پهلوانی است، زیرا این دو بخش ارتباط بیشتری با ناخودآگاه دارند و جنبه‌های رمزی و نمادین آن‌ها قوی‌تر است؛ همچنین نتایج به‌دست‌آمده در این دو بخش را می‌توان به موارد مشابه در بخش تاریخی نیز تعمیم داد و به این طریق از تکرار و اطناب جلوگیری کرد.

کهن‌الگوهای مهم نظریه یونگ، مانند سایه، انیما، پیرخرد، قهرمان، تفرّد، خود و نقاب مصداق‌هایی بارز در داستان‌های مختلف شاهنامه دارند و چون رشته پیوندی، بسیاری از داستان‌های شاهنامه را به هم متصل نموده، درونمایه‌ای مشترک به آن‌ها داده‌اند. آن‌ها در کنار جنبه‌های فردی، جنبه‌های اجتماعی قوی و پررنگی دارند. کهن‌الگوها بالقوه‌اند و با وجود خاستگاه واحد، هنگام فعلیت می‌توانند مثبت یا منفی باشند. از این رو، کهن‌الگوها در شاهنامه، قرینه‌های دوسویه‌ای را تشکیل داده‌اند که «یگانه‌های دوسویه» نام گرفته و بررسی شده‌اند؛ همچنین به اصل اضداد و رؤیا و ارتباط آن‌ها با تفرّد که از اهم موضوعات نظریه یونگ است نیز پرداخته شده است.

بر اساس فرضیه دانه‌ای مناسبتی، دانم از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر سیدمهدی نوریان که راهنمای علمی و عالمانه ایشان روشنگر را هم بود سپاسگزاری کنم و از مشاوره‌های سوزناک جناب آقای دکتر محمود براتی و سرکار خانم دکتر سیده مریم روضاتیان قدردانی نمایم.

درآمد

شاهنامه فردوسی شاهکار حماسی ایرانیان است که می‌توان آن را از دیدگاه‌های مختلف، بطور متناسق، جامعه‌شناسی، داستان‌پردازی، بلاغت، روانشناسی و روانکاوی، مانند آن نقد و تحلیل کرد. تحلیل و نقد روانشناسانه و روانکاوانه، از شاخه‌های نسبتاً جدید و پویای نقد ادبی است که به نظر برخی صاحب‌نظران از دیگر اقسام نقد مهم‌تر و عمیق‌تر است.^۱ بسیاری از آثار ادبی را می‌توان از این دیدگاه نقد و بررسی کرد، و اگر در منتقد استفاده از این شیوه به افراط و مبالغه نگرانید، آن را یگانه ملاک تحقیق و نقد تلقی نکند، می‌تواند از آن برای ورود در عمق نفوس انسانی و شناخت جنبه‌های مشترک میراث بشری بهره گیرد. همچنین این شیوه نقد می‌تواند برخی علل ماندگاری و محبوبیت آثار و اشعار کلاسیک ادبی را روشن نماید، زیرا در این شیوه منتقد سبب نفسانی توجه و اقبال عامه را به اینگونه آثار توجیه و تفسیر می‌نماید.^۲

این نوع نقد از تحقیقات میان‌رشته‌ای، و دارای شاخه‌های متفاوتی است که حاصل کار روانشناسان و روانکاوان متعدد با آرا و نظریه‌های مختلف است. یکی از نظریه‌پردازان معروف روانشناسی و روانکاوی، کارل

۱. زرین کوب، نقد ادبی، ج ۱، ۵۰.

۲. همان، ص ۶۹۶.

گوستاو یونگ^۱، روانشناس و روانپزشک معاصر سوئیسی، بنیانگذار نظریه «روانشناسی تحلیلی»^۲ است. یونگ، با نگاهی روانشناسانه و روانکاوانه، به مطالعه اساطیر، حماسه‌ها، داستان‌ها و آثار ادبی و هنری ملل مختلف پرداخت و به کشف حقایق نایل شد که به ارائه این نظریه نتیجه آن بود. در حقیقت، نظریه او نتیجه پیوند عالمانه روانشناسی و ادبیات بود. این نظریه باب جدیدی در نقد آثار ادبی جهان گشود. ناخودآگاه جمعی، کهن‌الگوها و اصل اضداد، از اهم موضوعات نظریه یونگ است. نمادهای وجود در رؤیاها و آثار ادبی و هنری نیز توجه یونگ را به خود جلب کرد.

از آنجا که شاهنامه یک حماسه ملی است و ریشه در ناخودآگاه جمعی دارد، می‌توان از این دیدگاه نقد و بررسی شود. کهن‌الگوها و موضوعات مربوط به آن‌ها در بسیاری از داستان‌های شاهنامه تکرار می‌شوند و به آن‌ها نوعی وحدت می‌دهند. محتوای روانکاوانه بسیاری از این داستان‌ها حکایت فرهنگی است که در مسیر تفرد^۳ و خودپرورانی^۴ گام می‌نهد و تن به آزمون‌های دشوار می‌دهد تا جنبه‌های پنهان روان خود را بشناسد و نیک و بد آن را تشخیص دهد و به «خود»^۵، که کهن‌الگوی آرمانی یونگ است، نایل شود.

در این کتاب سعی بر این است که بخش اساطیری و پهلوانی شاهنامه، بر اساس اهم موضوعات نظریه یونگ، تحلیل و روانکاوانه آن کشف شود. از دلایل اهمیت این اثر آن است که از نقدهای بی‌میان‌رشته‌ای نسبتاً جدید محسوب می‌شود. در دنیای امروز ارزش و اهمیت تحقیقات میان‌رشته‌ای و نتایج سودمندی که به دست می‌دهد، پوشیده نیست؛ همچنین تحقیقاتی از این نوع، پیونددهنده علم جدید و متون ادبی کهن است و از سوی دیگر، چنین تحقیقاتی ارزش و اهمیت آثار ادبی کهن، از جمله آثار اساطیری و حماسی را روشن کرده، با کشف معانی پنهان در لایه‌های زیرین، به آن‌ها حیات و پویایی مجدد می‌دهد. نقد

1. Carl Gustav Jung

2. analytical psychology

3. Individuation

4. self-realization

5. self

متون کهن بر اساس دیدگاه‌های جدید امکان مطالعه، درک و ارزیابی این متون را از این دیدگاه‌ها فراهم می‌کند. به یاری این تحقیقات می‌توان دریافت که چرا برخی آثار ادبی، گسترده، پاینده، فراگیر و جهانی شده و برخی در زمان خود نیز مرده‌اند. معانی زنده و محتوای ارزشمند و متعالی آثار از دلایل این توفیق است که چنین آثاری آن‌ها را آشکار می‌کند.